

HISTÒRIA TERMAL DE CALDES DE MONTBUI

Jerónimo Bouza Vila

Lluís Cifuentes i Comamala

Isabel Lobo i Satué

Anna Monleón i Esterli

Jordi Sánchez i Puigdomènech

M^a. del Mar Serrano Segura

Mercè Tatjer i Mir

amb la col·laboració de

Fernando Pedrazuela González

Pròleg, d'Horacio Capel

Ajuntament de Caldes de Montbui

Introducció

per *Mercè Tatjer*

Aquest llibre és el resultat d'una àmplia recerca iniciada al darrer trimestre del 1998. La tasca realitzada al llarg d'aquests tres anys ens ha permès de presentar un llibre amb característiques inèdites en el context de la història del termalisme i la hidroteràpia, tant en el marc català com fora d'ell.

1. Precedents

És cert que al llarg dels darrers deu anys s'han succeït un seguit d'estudis i monografies sobre els diferents balnearis que existeixen a quasi bé totes les regions espanyoles. Uns són obres d'historiadors de la medicina; altres, de geògrafs. Tampoc podem oblidar les aportacions de conjunt d'arquitectes o historiadors de l'art, ja que molts edificis i instal·lacions balnearies són obra de reconeguts arquitectes, enginyers o mestres de cases (Sánchez, 1992).

Les principals aportacions són obra d'historiadors de la medicina, els quals han estat també els organitzadors de trobades i reunions sobre balnearis, termalisme i hidrologia mèdica. Entre ells cal esmentar els treballs de les càtedres d'història de la medicina i de la farmàcia de la Universidad Complutense de Madrid; els de la càtedra d'història de la medicina de la Universidad de Salamanca dirigits per Luis Sánchez Granjel, un dels principals especialistes en el tema, i, finalment, cal destacar algunes aportacions sobre el termalisme i la hidroteràpia a l'edat mitjana realitzades pel catedràtic d'història de la medicina de la Universidad de Cantabria Luis García Ballester.

Entre els geògrafs són notables les aportacions efectuades des de la Universidad de Oviedo, on s'han elaborat també un bon nombre de recerques; es tracta tant de petites monografies de balnearis que darrerament han entrat en decadència (García Prendes - Madera, 1993; García Prendes-Quirós Linares, 1993), com de tesis doctorals sobre algun establiment emblemàtic, com ara el de Panticosa que, recentment remodelat, està en ple funcionament (Montserrat, 1995).

Obra, també, de geògrafs és un dels més exhaustius estudis de conjunt sobre els balnearis de Cantàbria (Luis Gómez, 1989). De la mateixa procedència regional, destaca la monografia sobre el de Puente Viesgo (San Pedro, 1993) que, com altres de la zona, resta actualment tancat o amb un funcionament escàs.

Fora de l'àmbit de la geografia, s'han realitzat també algunes aportacions de caràcter general durant els darrers anys. És el cas dels balnearis d'Aragó (Solsona, 1992), de Galícia (Leboreiro, 1994; Sánchez, 1998) i de la província de Lleó (Álvarez Oblanca, 1991).

Igualment, a Euskadi i Navarra hom troba, durant l'última dècada, un gran interès per la història termal reflectit en nombrosos treballs sobre les estacions balnearies, majoritàriament obra de metges historiadors de la medicina de la Universidad del País Vasco. Es tracta tant d'estudis de caràcter regional (Urkía, 1985; Lizarraga, 1987; Sarrionandia, 1987, 1989, 1993), com de monografies sobre alguns dels balnearis principals de la zona, com ara Cestona (Urkía - Rodríguez Sánchez, 1998) i Fitero (Lizarraga, 1993).

Entre aquests estudis de caràcter regional destaca, també, el treball complet de Juan Antonio Rodríguez Sánchez sobre els balnearis de la província de Màlaga, un dels pocs que presenta una cronologia àmplia i una visió interdisciplinària amb el suport d'un ventall extens de fonts primàries (Rodríguez Sánchez, 1994). La ciutat de Màlaga ha estat objecte d'altres aproximacions que han posat l'accent en la interrelació entre els banys urbans i els banys de mar des de finals del segle XV (Lara, 1997).

D'altra banda, nombrosos congressos i simposis sobre història de la medicina i del termalisme celebrats tant a Catalunya com arreu d'Espanya i d'Europa, han tingut com a objecte l'estudi, fonamentalment mèdic, dels balnearis i les aigües mineromedicinales (Pérez Agorreta, 1997; Bernabeu-Peiró, 1990; Urkía - Rodríguez Sánchez, 1998; Rodríguez Sánchez-Gutiérrez-Urkía 1999). Igualment, en d'altres reunions científiques de caràcter mèdicofarmacèutic s'han presentat també comunicacions i ponències sobre aquestes temàtiques en el marc

d'un renovat interès per l'aprofitament terapèutic de les deus naturals i per les potencialitats del turisme termal, que moltes de les instal·lacions balnearies ofereixen perquè es troben en indrets de gran valor paisatgístic i medioambiental.

En aquesta línia, i en el marc de Catalunya, cal destacar la publicació, ja fa més de quinze anys, del l'estudi del conjunt dels balnearis catalans dirigit per Ignasi de Solà-Morales amb el suport de la Generalitat de Catalunya i la Cambra de la Propietat Urbana (Solà-Morales, 1986). És aquesta, una publicació excel·lent i única sobre el tema que ben segur ha servit per esperonar l'activitat balnearia a Catalunya, ja que ha estimulat l'elaboració d'altres publicacions de divulgació (Fabre - Lloret, 1993), alhora que ha afavorit la renovació necessària d'alguns balnearis que han recuperat així llur funció mèdica i profilàctica basada en l'oci i el turisme termal.

Malauradament, però, aquesta obra important en el marc català no ha estimulat els investigadors a realitzar estudis nous més aprofundits sobre els nombrosos balnearis i viles termals catalanes, de molts dels quals no s'ha fet cap monografia històrica ni actual. Per això només compten amb referències breus dintre de treballs de caràcter molt general o en obres menors de records, memòries o de divulgació turística.

En efecte, a Catalunya només sobre algunes viles termals o balnearis concrets s'han publicat recentment monografies. Caldes de Malavella és una d'elles, ja que disposa d'una publicació específica que recull els materials d'una interessant exposició celebrada en aquesta vila termal l'any 1987 (Boades i Raset *et al.*, 1987). La Puda de Montserrat, un dels balnearis més emblemàtics de la història del termalisme català, n'és un altre exemple, amb una monografia escrita per una historiadora de l'art (Estrada, 1989) que ha recuperat els elements bàsics del seu interessant projecte arquitectònic i de la seva destacada història termal. Caldes de Boí és un altre dels centres termals catalans de llarga història, que encara espera estudis més aprofundits després d'una aproximació breu que hom li ha dedicat des de la història de la medicina (Gili - Florensa, 1985).

Tot i no existir cap estudi recent sobre la història termal de Caldes de Montbui, han estat diversos els autors que han tractat el tema fins ara. Un precedent important que cal esmentar és l'obra dels germans Broquetas (1790), un dels primers treballs monogràfics sobre les aigües termals de Catalunya, fruit de l'esperit il·lustrat de l'època. A partir de la segona meitat del segle XIX, les guies per als viatgers i banyistes que sovintejaven a Caldes ja inclouen àmplies referències al passat termal de la vila i, no cal dir-ho, a la situació del moment (Cornet i Mas, 1867; Cuspinera, 1873, etc.; Codina - Bech, 1922). En el segle XX s'inicien els treballs pròpiament històrics elaborats per diversos erudits locals i que se centren en alguns aspectes concrets (Xalabarder, 1914, 1935; Poch, 1980; Oller, 1982; Garcia, 1984). D'entre els estudis històrics dedicats a Caldes de Montbui hem de destacar les recerques d'Enric Moreu-Rey, centrades sobretot en la toponímia i l'onomàstica, gràcies a les quals coneixem alguns dels documents bàsics de la història termal calderina (Moreu-Rey, 1962; 1964; 1965). Posteriorment, algunes publicacions locals se n'han fet ressò i han divulgat aquestes decobertes en el marc d'un nou interès pel passat de la vila (*Tortuga*, 1984).

2. Novetat de la nostra aportació

En aquest context, la nostra aportació presenta trets innovadors entre els quals en volem destacar tres com a més significatius: una metodologia interdisciplinària, una cronologia extensa i una àmplia, inèdita i extraordinària base documental, acompanyada de la reinterpretació dels coneixements existents.

Pel que fa al caràcter interdisciplinari de l'equip de recerca, la participació d'especialistes de diversos camps científics (història, medicina, geografia, antropologia) ha permès, dintre dels límits que imposa una publicació necessàriament adreçada a un públic ampli, perspectives diferents que fan d'aquest estudi una de les primeres i més completes monografies científiques sobre una

vila termal catalana. Cal esmentar, en primer lloc la visió geogràfica, que ens ha situat el termalisme calderí en el seu propi context urbà i en el del termalisme català i peninsular. Ha estat també important l'aproximació i la interpretació efectuada per un professional de la medicina sobre els diferents tipus de malalties tractades i sobre les tècniques emprades per al guariment dels malalts als balnearis de Caldes de Montbui, tal com apareixen a les memòries dels metges directores dels dos darrers segles.

Finalment, l'aportació d'arqueòlegs, historiadors de la medicina i d'historiadors de diferents períodes (romà, medieval, modernista, contemporani) ha donat al nostre treball una cronologia de durada llarga que ha posat de relleu la continuïtat durant dos mil anys en l'aprofitament terapèutic de les deus termals de la vila, i en particular la permanència sense ruptures d'alguns establiments balnearis durant segles. Aquests trets han convertit Caldes de Montbui en una de les viles termals de més tradició de Catalunya.

Per acabar, cal assenyalar que la nostra recerca ha estat un veritable treball en equip, amb un contacte estret i continuat i l'intercanvi d'informacions i de coneixements entre els diferents col·laboradors, que ha fet possible una perspectiva més àmplia a cadascun dels estudis particulars.

Volem destacar l'actitud entusiàstica de tots i cadascun dels membres de l'equip per anar més enllà del que sol ser massa habitual, la redacció d'uns textos basats en fonts publicades, i endinsar-se en la recerca arxivística, sovint poc agrada i en centres d'accés difícil.

En aquest sentit, hem d'esmentar, en primer lloc, la recerca documental efectuada per Jordi Sánchez al mateix Arxiu Municipal de Caldes de Montbui, que ens ha permès de descobrir tot de documentació inèdita referida als balnearis i a l'evolució urbanística de la vila; igualment, ha estat molt important la consulta dels diferents fons documentals conservats a l'Antic Arxiu Reial de Barcelona (ACA), poc explotats i majoritàriament inèdits, duta a terme per Lluís Cifuentes.

També s'han localitzat, i consultat, per part de Jerónimo Bouza, diversos

fons documentals conservats en arxius de Madrid i que han estat fonamentals per a la nostra recerca; són els fons dipositats a l'Archivo Histórico Nacional (Gobernación), la Facultad de Medicina de la Universidad Complutense, el Museo de Ciencias Naturales (fons Graells) i la Academia de Medicina.

Finalment, volem esmentar encara d'altres arxius i fons documentals consultats pels membres de l'equip, tant institucionals (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, Fundació Uriach, Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya), com diverses col·leccions particulars, que han permès de completar dades, precisar bibliografia o descobrir documents i material gràfic de gran interès per l'elaboració d'aquesta obra.

3. Contingut de l'obra

Aquesta obra té com a objecte la història del termalisme a Caldes en el context científic del termalisme català i peninsular, des del seu primer aprofitament documentat a l'època romana fins a mitjan segle XX. El llibre que el lector té a les mans s'estructura en tres parts que, en un recorregut alhora cronològic i temàtic, cobreix tot el període estudiat.

La primera part presenta, en el seu primer capítol, els trets característics de l'aprofitament de les aigües termals i de l'important establiment termal de Caldes de Montbui a l'època romana a partir dels resultats de les recents excavacions arqueològiques i de les actuals reinterpretacions que se n'han fet. El segon i tercer capítol refereixen l'evolució del termalisme a Caldes al llarg de les èpoques medieval i moderna, des de la recuperació de la cultura del bany fins a l'aparició de la medicina contemporània, a partir d'una extraordinària i inèdita aportació documental. El cas calderí, tal com s'exposa en aquests capítols, constitueix un exemple paradigmàtic i fins ara únic del caràcter del termalisme medieval i, en aquest sentit, pot representar un important avenç en el

nostre coneixement sobre la pràctica del bany en aquell període històric: un període i un aspecte fins ara prou desconeguts i fins i tot menystinguts en els estudis habituals sobre el termalisme i la hidroteràpia.

La segona part del llibre se centra en els aspectes científics i mèdics del termalisme a Caldes durant l'època contemporània. Aquesta part del llibre té el suport documental, fins ara inèdit, de les memòries manuscrites o publicades que els metges del Cuerpo de Medicos de Baños elaboraren com a directors de l'estació termal de Caldes entre 1840 i 1935. El primer capítol, de caràcter general, sobre el marc científic i organitzatiu en què es desenvolupava la tasca del Cuerpo de Médicos, inclou una part dedicada a la biografia de les notables i destacades figures mèdiques i científiques que foren responsables dels balnearis de Caldes de Montbui i, en algun cas, fins i tot propietaris. El segon capítol presenta l'anàlisi detallada del contingut de les memòries, més destacables pel que fa als aspectes mèdics i terapèutics, i també a l'evolució de les instal·lacions termals. Finalment, el tercer capítol d'aquesta segona part està dedicat a la relació, sovint conflictiva, entre els diferents actors implicats en la gestió del termalisme calderí: els metges directors, els propietaris dels balnearis i el mateix Ajuntament.

La tercera part presenta l'evolució de Caldes de Montbui com a vila termal al llarg d'un període de gairebé cent anys, entre la segona meitat del segle XIX i la Guerra Civil de 1936-1939, en el qual els balnearis calderins, com els d'arreu, assoliren la seva expansió màxima. El primer capítol d'aquesta tercera part emmarca els balnearis calderins en el context del desenvolupament urbanístic i socioeconòmic de la vila. El segon capítol se centra en els aspectes més rellevants de la vida social i cultural que es desenvolupava a l'entorn dels balnearis. El darrer capítol d'aquesta tercera part constitueix una presentació cronològica de les principals etapes de l'evolució de Caldes de Montbui com a vila balnearia de forma paral·lela a les altres importants viles termals catalanes (Caldes, la Garriga, Caldes de Malavella, etc.), sense oblidar la necessària contextualització en el marc del termalisme i la balneoteràpia peninsular.

L'obra es completa amb tres apèndixs. El primer recull alguns dels documents més significatius de la història termal de Caldes de Montbui, la majoria dels quals mai no han estat publicats fins ara. El segon, presenta el marc geològic en el qual s'inscriu aquesta història termal. I finalment el tercer conté un complet glossari sobre hidrologia i termalisme. Finalment, una àmplia bibliografia que constitueix en si mateixa una valuosa aportació per a l'estudi del termalisme català i pensinsular.

Som conscients que, malgrat l'esforç realitzat, resten encara alguns aspectes del termalisme calderí per estudiar. Ens plauria molt que aquesta obra constituís un estímul per a noves recerques que la completin cronològicament i temàticament i, més encara, si esdevé una referència per a altres estudis tant en el marc català com fora d'ell.

No volem deixar d'esmentar quin ha estat l'origen d'aquesta obra, i com, a partir d'una idea inicial centrada en el període contemporani ha esdevingut una història termal que cobreix gairebé tota la cronologia del termalisme calderí. La idea inicial fou deguda a Isabel Lobo que, essent assessora de la regidoria de termalisme de l'Ajuntament de Caldes l'any 1998, la presentà com un dels puntals d'un ampli programa de recuperació i potenciació del termalisme calderí, i gaudí des d'aleshores del suport financer de l'Ajuntament. Formava part d'aquest mateix programa l'edició d'un lèxic "*El balneari Terminologia bàsica*" d'hidrologia i termalisme, editat finalment l'any 2000, i la creació d'un extens fons documental i bibliogràfic sobre aquesta temàtica a l'arxiu del Museu Thermalia, que s'ha enriquit amb una petita però valuosa col·lecció especialitzada, que s'ha completat amb la reproducció microfotogràfica de les memòries inèdites dels metges directors del Cuerpo de Baños i amb un ampli material gràfic que, en bona mesura, ha servit de base per al present llibre.

A partir de la idea inicial d'un estudi centrat en el termalisme contemporani a Caldes de Montbui, l'Ajuntament encomanà la recerca a un equip llavors compost per Jerónimo Bouza, Isabel Lobo, Jordi Sánchez i M^a. del Mar Serrano, coordinats per qui signa aquestes línies.

Diferents vicissituds tant d'ordre municipal com derivades de la pròpia dinàmica de la recerca —en especial a causa de les dificultats de localització i reproducció d'algunes de les fonts primàries— així com el replantejament de l'abast cronològic de l'obra a realitzar, amb la incorporació a l'equip inicial de dos nous investigadors, Anna Monleón i Lluís Cifuentes, han perllongat la recerca durant més de dos anys. La tasca de posada a punt del text, amb la seva homogeneïtzació i unificació de criteris, ha anat a càrrec de Lluís Cifuentes. Volem fer constar el nostre agraïment al Departament d'Història de la Ciència de la Institució Milà i Fontanals del CSIC a Barcelona pel suport logístic que ens ha brindat en la fase final de l'elaboració del llibre.

Ara, finalment, tenim el goig de presentar-ne els resultats, que no haguessin estat possibles sense l'interès demostrat per l'actual regidora de Foment Econòmic i Promoció Turística de l'Ajuntament calderí, Sra. M. Pilar Piñol, ni sense el suport constant de la Sra. Raquel Costa, tècnica de turisme del mateix Ajuntament, i de tot l'equip de Thermalia, Museu de Caldes de Montbui. Per acabar, tampoc no volem deixar de fer constar l'interès que per a la nostra recerca han tingut les acollidores i sempre estimulants converses amb molts calderins —investigadors de la història local, propietaris de balnearis, comerciants i altres veïns— durant les nombroses estades efectuades a la vila durant la preparació del llibre que ara veu la llum.